

Gazdasági terminológia a játékfilmek fordításában.

Tőzsdecápák: A pénz nem alszik

Polcz Károly

E-mail: polcz.karoly@uni-bge.hu

Kivonat: A játékfilmek fordításában gyakran megfigyelhető a forrás- és a célnyelvi terminusok közötti ekvivalencia módosulása vagy a terminus kihagyása. Ennek oka, hogy az audiovizuális fordítónak biztosítania kell a célnyelvi szöveg érthetőségét a laikus közönség számára és egyúttal meg kell felelnie a szinkronitás követelményeinek is. A kutatás célja a terminusok átültetésében alkalmazott fordítási módok és az ezek következtében létrejövő ekvivalenciaviszonyok feltárása, valamint annak megállapítása, hogy a fordító törekszik-e a terminológiai transzparenciára. A tanulmány a *Tőzsdecápák: A pénz nem alszik* (2010) című film teljes szövegéből összesen 211 gazdasági fogalmat megnevező angol–magyar terminuspár fordítását vizsgálja a kontaktnyelvészetből és a fordítástudományból ismert kategóriákból kialakított taxonómia segítségével. A vizsgálat eredményei azt mutatják, hogy a célnyelvi közönség terminológiai szempontból részben könnyebben értelmezhető, de pontatlanabb szöveggel szembesül. A transzparens terminusok használatát a jobb szövegérthetőségre való törekvés motiválja, a szinkronitás követelményeinek való megfelelés kisebb mértékben játszik szerepet. A megnyilatkozások szintjén megvalósuló terminustranszparencia azonban nem feltétlenül jelenti a cselekmény jobb érthetőségét. A terminológiai konzisztencia megsértése, valamint a kulcsterminusok intranszparenciája koherenciális problémákat okoz.

Kulcsszavak: fordítástudomány, audiovizuális fordítás, terminológia, ekvivalencia, szinkronizálás

1. Bevezető

Annak ellenére, hogy számos egész estés játékfilm és sorozat szakmai közegben játszódik, a bennük szereplő terminusok átültetése viszonylag kevés figyelmet kap az audiovizuális fordítás szakirodalmában. Vizsgálatuk két okból is fontos lehet. Egyrészt minden filmben előfordulhatnak olyan kulcsterminusok, amelyek ismer-

rete nélkül a cselekmény nehezen követhetővé vagy akár értelmezhetetlenné válik, másrészt pedig a terminusoknak hangulatteremtő funkciójuk is van, hozzátartoznak a szereplők beszédmódjához, s ezzel karakterisztikájuk részévé válnak.

Leggyakrabban az orvosi, gazdasági, jogi és kriminológiai szaknyelv terminusai jelentenek kihívást, gondoljunk olyan alkotásokra, mint a *Vészhelyzet* (1994–2009) (orvosi), a *Tőzsdecápák 1-2* (1987, 2010) (gazdasági), az *Ally McBeal* (1997–2002) (jogi) vagy a *Gyilkos elmék* (2005–2020) (kriminológia). A hasonló audiovizuális termékekben gyakran megfigyelhető a forrás- és a célnyelvi terminus közötti ekvivalencia módosulása vagy a terminus kihagyása, ami a szakfordításban általában megengedhetetlen. Ennek oka feltehetően az, hogy az audiovizuális fordítónak biztosítania kell a célnyelvi szöveg érthetőségét a laikus közönség számára, egyúttal meg kell felelnie a szinkronitás, vagyis az izokronia, a szájszinkron és a kinetikus szinkron követelményeinek is.

Jelen feltáró kutatás célja a hipotézisalkotás, középpontjában a következő három kutatási kérdés áll. (1) Milyen fordítási módokat alkalmaz a fordító a gazdasági terminusok megfeleltetésében? (2) Hogyan jellemezhető a forrás- és a célnyelvi terminusok közötti ekvivalencia? (3) Megfigyelhető-e a célnyelvi szövegben a terminológiai transzparenciára való törekvés, vagyis törekszik-e a fordító a tartalom érthetőségének biztosítására a laikus közönség számára?

2. Terminusok az audiovizuális fordításban

Az audiovizuális szövegekben előforduló terminusok fordítása elsősorban a dokumentumfilmekkel foglalkozó kutatók figyelmét ragadta meg. León (2007) szerint a dokumentumfilm szövege annyiban különbözik a szakszövegtől, hogy a készítők jobban figyelembe veszik a laikus közönség háttértudását. Espasa (2004) arra hívja fel a figyelmet, hogy a terminusok fordítása két okból jelent kihívást. Egyrészt azért, mert a szakfordítóval ellentétben az audiovizuális fordító nem a tárgykör, hanem a fordítási mód, vagyis az audiovizuális csatorna specialistája, így részéről a terminusok megfeleltetése több erőfeszítést igényel. Másrészt, mivel a dokumentumfilmeket a lehető legtágabb közönség számára készítik, a terminusok fordításában az elsődleges szempont az érthetőség.

Franco és munkatársai (2010) arra mutatnak rá, hogy a terminológia fordításában az audiovizuális fordítók hasonló lépéseket követnek, mint a szakfordítók. A különbség az, hogy a kép segíthet a terminusok megfeleltetésében. Ha hiányzik a célnyelvi ekvivalens, a dokumentumfilmek fordítóinak terminusalkotással terminológusként is helyt kell állniuk.

Matamala (2009a, 2010) korpuszalapú kutatásaiban a terminológiával kapcsolatos konkrét fordítási problémákat veszi szemügyre, úgymint a terminusok azonosítása és megértése, az ekvivalensek megtalálása, a terminusok közötti választás, a szinonimitás, a célnyelvi ekvivalens hiánya, a kétértelműség és a nehezen érthető terminusok kezelése. Ez nagyrészt megegyezik a szakfordításban felmerülő nehézségekkel, azzal a különbséggel, hogy az audiovizuális fordítónak figye-

lembe kell vennie a kép és a szöveg közötti szinkronitást. Kihagyással például nem élhet, ha a terminus által jelölt objektum látszik a képernyőn. Továbbá olyan fordítási megoldásokat kell alkalmaznia, amelyek növelik az érthetőséget, ugyanis a laikus közönségnek nincs lehetősége arra – vagy legalábbis nem életszerű –, hogy a film nézése közben egy-egy terminusnak utánanézzen. A jobb érthetőséget a konkretizálás vagy a specializált terminus köznyelvi megfogalmazása segítheti (Matamala 2009b). Matamala (2009a, 2009b, 2010) Cabré (1999) nyomán különbséget tesz az *in vitro* és *in vivo* terminusok között. Az *in vitro* terminusok a hivatalos terminológiai testületek, adatbázisok, szótárak stb. ajánlásai, míg az *in vivo* terminusok a szakemberek valódi nyelvhasználatát tükrözik. Matamala (2009b) azt a kérdést veti fel, ha ugyanazt a fogalmat több terminus is megnevezi, milyen megfontolással válasszon a fordító az *in vitro* és *in vivo* terminusok közül.

Míg a dokumentumfilmek esetében a terminológia fordításának két elsődleges szempontja az érthetőség és a viszonylagos pontosság, a játékfilmek esetében további szempontok is érvényesülnek. Bestué (2005) az angol nyelvű *Saving Grace* (*Fűbenjáró bűn*, 2000) című film spanyol és francia szinkronizált változatának hat jelenetében vizsgálta a jogi és a gazdasági terminusok fordítását. Érvélese szerint, míg a jogi szakfordításban elengedhetetlen a terminológia precíz megfeleltetése, az audiovizuális fordításban legfontosabb a szerzői szándék megőrzése, vagyis olyan megoldásokat kell alkalmazni, amelyekkel a fordító ugyanazt a hatást éri el. A hagyományos értelemben vett ekvivalencia, vagyis a terminusok pontos megfeleltetése kevésbé lényeges szempont. Ez a megközelítés lényegében megegyezik Nida (1964) dinamikus ekvivalenciafelfogásával. Gyakori fordítási mód az adaptáció, amely során előfordulhat, hogy a célnyelvi terminus a forrásnyelvitől eltérő fogalomra utal, de ugyanazt a hatást kelti; például a megnyilatkozás hallatán a forrás- és a célnyelvi közönség is nevet. A formális jogi regiszter megtartása akkor lehet fontos, ha a humor forrása abból ered, hogy a szereplők maguk sem értik, miről beszélnek.

Lozano és Matamala (2009) az angol nyelvű *ER* (*Vészhelyzet*, 1994–2009) egyik spanyolra szinkronizált epizódjában vizsgálták az orvosi terminusok fordítását. Álláspontjuk szerint a terminológia funkciója a játékfilmekben a hangulat-teremtés és a szakmai kontextus reprodukciója. Azt feltételezték, hogy a terminológiai hibák jelentős száma negatívan érinti a szinkronizált verzió realizmusát. Összesen 192 terminuspár esetében elemezték a fordítási megoldásokat. Az eredmények azt mutatták, hogy a leggyakoribb fordítási megoldás a szó szerinti fordítás (literal translation) (29%), ezt követte a megszilárdult ekvivalens (established equivalent) (27%), majd a helytelen ekvivalens (10%). A többi fordítási megoldás (összevonás, általánosítás, kihagyás stb.) alacsony arányban szerepelt a mintában. Az eredményeket a formalitás és a szűkebb tárgykör szerint is lebontották. Formális kontextusban a szó szerinti fordítás volt a leggyakoribb olyan szűkebb tárgykörök esetében, amelyek terminusai könnyen megtalálhatók szakszótárakban és terminológiai adatbázisokban. A kihagyás és a helytelen fordítás olyan tárgykörökben volt jellemző, amelyek terminusait a referenciamunkák nem tartalmazták. Az in-

formális kontextusban használt terminusok esetében a megszilárdult ekvivalens bizonyult a leggyakoribb fordításnak. Következtetésük szerint a forrásnyelvi kontextus realizmusát a jelentős arányú szó szerinti fordítás adja vissza. A többi fordítási mód (általánosítás, kihagyás, összevonás) alkalmazását a fordító és a közönség háttértudása, valamint a szinkronitás követelményeinek való megfelelés motiválta.

Urvansteva (2018) ugyancsak az orvosi terminológia fordítását vizsgálta a *House, M.D. (Dr. House, 2004–2012)* című sorozat orosz nyelvű hangalámondásában. Az izokronia betartása a hangalámondás esetében is lényeges szempont. Bár kevésbé köti meg a fordító kezét, mint a szinkronizálás, a hangalámondás sem tolerálja a hosszabb vagy rövidebb célnyelvi szöveget, mint a forrásnyelvi megnyilatkozás időtartama. Mivel a hangalámondásban az eredeti szöveg is hallható, a terminológiai pontosság is lényeges szempont, hiszen a közönségben lehetnek szakemberek is. A fordítási mód megválasztása érinti az izokroniát. Ha például a fordító úgy dönt, hogy feloldja a forrásnyelvi rövidítést, akkor könnyen meghaladhatja a célnyelvi megnyilatkozás időtartamát. Az izokronia betartása konkretizálással, általánosítással és kihagyással is megoldható, de ez terminológiai pontatlansághoz vezet. A szerző arra a következtetésre jut, hogy a terminusok fordításában a két legfontosabb szempont a pontosság és a hasonló kommunikációs hatás elérése.

Weisshaupt (2017) a *The Big Year (Vad évad, 2011)* című film szinkronszövegében vette szemügyre az ornitológiai terminusok, ezen belül pedig a madárnevek fordítását angol–német nyelvpárban. A szerző arra az álláspontra helyezkedik, hogy a szinkronizálás válaszut elé állítja a fordítót: vagy pontatlan terminust választva betartja a fonetikus szinkronitás követelményeit, vagy pedig pontos terminust használ, de akkor ennek nem mindig tud megfelelni. Hipotézise szerint a terminológiai pontosság előnyt élvez az audiovizuális fordítás támasztotta korlátokkal szemben, annál is inkább, mert a főszereplők a terület szakértői, valamint azt feltételezi, hogy a téma speciális jellege miatt a közönség jelentős hányada mélyebb háttérismerettel rendelkezik. A terminusok fordításának mintegy 10 százalékában mutatott ki kisebb-nagyobb hibát. Az izokroniára és a fonetikus szinkronításra való törekvés terminológiai hibákhoz vezetett, a helytelen terminusok használata azonban nem mindig volt ezzel magyarázható. A szerző arra a következtetésre jutott, hogy a nem megfelelő terminusok használata zavart kelt a kommunikációban, aláássa a szereplők hitelességét és elvonja a közönség figyelmét.

A fentiekben bemutatott kutatások értéke abban rejlik, hogy feltárják a terminológia sokrétű funkcióját a dokumentum- és játékfilmekben és az ezzel kapcsolatos fordítói kihívásokat. A szakfordítástól eltérően az audiovizuális fordító feladata nem korlátozódhat a terminusok precíz átültetésére, mivel figyelembe kell vennie a dramaturgia és a szinkronitás szempontjait is. A szerzők nem térnek ki arra, hogy a terminusok megfelelő fordítása a hangulatteremtés és a szakmai kontextus reprodukciója mellett a cselekmény érthetősége szempontjából is kritikus lehet. Jelen tanulmány többek között arra tesz kísérletet, hogy rávilágítson a terminusok fordítása és a cselekmény követhetősége közötti összefüggésekre is.

3. Elméleti háttér

3.1 Terminológiai ekvivalencia

A terminusok által megnevezett fogalmak fogalmi rendszereket alkotnak, amelyekben a fogalmak között különböző típusú kapcsolatok azonosíthatók. Az ISO 704:2009(E) szabvány megkülönbözteti a hierarchikus és az asszociatív kapcsolatokat. A hierarchikus kapcsolati rendszerben a fogalmak szintek szerint szerveződnek fölé- és alárendelt fogalmakra. Az azonos szinten található fogalmakat mellérendelt fogalmaknak nevezi. A hierarchikus fogalmi rendszer tovább bontható generikus és partitív kapcsolatokra. Generikus kapcsolat akkor jön létre, ha az alárendelt fogalom tartalmazza a fölérendelt fogalom jellemzőit és legalább még egy jellemzőt, amely megkülönbözteti a fölérendelt fogalomtól. A fölérendelt fogalom a generikus, az alárendelt pedig a specifikus fogalom. Partitív kapcsolatban a fölérendelt fogalom testesíti meg az egészet, az alárendelt fogalom pedig annak egy részét. Ennek megfelelően a fölérendelt fogalmat átfogó fogalomnak, míg az alárendelt fogalmat partitív fogalomnak nevezi. Az asszociatív kapcsolat azt jelenti, hogy két fogalom között csupán tematikus kapcsolat áll fenn, ami tapasztalati úton jön létre.

A forrás- és célnyelvi terminusok közötti ekvivalencia jól megragadható a fogalmak közötti kapcsolati viszonyok segítségével. Arnzt (1993: 13) Felber (1984) nyomán úgy fogalmaz, hogy két terminust akkor tekinthetünk ekvivalensnek, ha köztük „fogalmi azonosság” van. Ez úgy is megfogalmazható, hogy a terminológiai ekvivalencia invariánsa a fogalom. A teljes fogalmi ekvivalencián túl felhívja a figyelmet a fogalmi átfedés és az inklúzió eseteire. A fogalmi átfedés azt jelenti, hogy a két terminus által jelölt fogalmi tartalomnak van valamilyen kisebb-nagyobb közös metszete, míg az inklúzió azokra az esetekre vonatkozik, amikor az egyik fogalom magában foglalja a másikat.

Jelen tanulmány a terminológiai ekvivalencia négy típusát vizsgálja. Arnzt (1993) és az ISO 704:2009(E) szabvány alapján megkülönböztetjük a fogalmi, a részleges és a zéró ekvivalenciát. Fogalmi ekvivalencia akkor áll fenn, ha a forrás- és célnyelvi terminus ugyanarra a fogalomra utal. Részleges ekvivalencia a következő esetekben jön létre. Generikus kapcsolati rendszerben a fordító a forrásnyelvi generikus fogalmat specifikus fogalommal helyettesíti, vagy pedig fordítva, specifikus fogalom helyett generikusot használ. Partitív kapcsolati rendszerben az átfogó fogalmat partitív fogalommal, vagy fordítva, a partitív fogalmat átfogó fogalommal helyettesíti. Mind a generikus, mind pedig a partitív fogalmi rendszerben előfordulhat, hogy a célnyelvi terminus ugyanarra a fogalmi szintre, de eltérő mellérendelt fogalomra utal. Az ekvivalencia hiánya, vagyis a zéró ekvivalencia azt jelenti, hogy a forrás- és a célnyelvi terminus eltérő fogalmakat nevez meg, melyek között semmiféle kapcsolat nem azonosítható. Megfigyeléseim alapján a negyedik típus a pragmatikai ekvivalencia. Ez akkor jön létre, amikor a forrás- és a célnyelvi terminusok eltérő fogalmakra utalnak, de a kontextus alapján a forrás- és a célnyelvi közönség ugyanarra a következtetésre jut.

3.2 A terminusok transzparenciája

A terminológiai transzparencia a terminusok érthetőségére utal. Az ISO 704:2009(E) szabvány értelmezésében egy terminus akkor transzparens, ha definíció nélkül is értelmezhető. Ennek alapján azt a terminust, amelynek fogalmi tartalma definíció nélkül rejtve marad a célközönség előtt, intranszparensnek tekinthetjük. Mivel az audiovizuális fordító a lehető legszélesebb közönség számára készíti a célnyelvi szöveget, lényeges kérdés, hogy a terminusok fordítása kapcsán mennyire törekszik a transzparencia, vagyis az érthetőség biztosítására. Másképpen fogalmazva, kimutatható-e a célnyelvi szövegben a terminusok transzparenciájának változása a forrásnyelvi szöveghez képest?

A kérdés megválaszolásához célszerű különbséget tenni a transzparens és intranszparens terminusok között. Az intranszparens terminusok lehetnek interferenciálisak, ami azt jelenti, hogy a fordító kölcsönzéssel vagy hibrid megfeleltetéssel átveszi a forrásnyelvi terminust, amelynek fogalmi tartalmát a laikus közönség nagy valószínűséggel nem tudja értelmezni. Az átvett terminusok olyannyira idegenszerűen hathatnak, hogy a közönség kódváltásként érzékelheti őket (pl. *hedge fund*, *shortol*, *rossz swap* stb.). Az intranszparens terminusok másik csoportját azok a fogalmak alkotják, amelyek fogalmi tartalma általában csak szakemberek számára érthető, a laikus közönség előtt azonban rejtve marad (pl. *tőkeáttétel*, *toxikus hitel*, *bennfentes kereskedés* stb.). Az intranszparens terminusok harmadik csoportjába azokat az elemeket soroljuk, amelyek bizonyos tartalommal ismertek a köznyelvben, de ez eltér attól a fogalmi tartalomtól, amire a terminus az adott tárgykörben vonatkozik (pl. *medve* [árfolyamcsökkenésre játszó bróker], *fedezet* [letéti összeg], *parkett* [a tőzsdei kereskedés színtere] stb.). Ezek a terminusok zavarhatják meg a legjobban a laikus közönséget, hiszen a néző csak annyit érzékel, hogy bár érteni véli a szöveget, mégis nehezen tudja követni a cselekményt az eltérő fogalmi tartalmak miatt. A transzparens terminusok közé azok a lexikai elemek tartoznak, amelyek szakmai tartalmának ismertsége valószínűsíthető az általános műveltséggel rendelkező közönség körében. Ilyenek például a *profit*, *előleg*, *tőke* stb. terminusok.

3.3 Fordítási módok taxonómiája

A filmszövegben előforduló terminusok fordítási módjának meghatározásához alkalmazott taxonómia a kontaktnyelvészetből (Haugen 1950; Kontra 1981; Lanstyák 2006) és a fordítástudományból (Newmark 1988; Vinay és Dalbernet 1995; Klauudy 1999; Molina és Albir 2002) ismert kategóriákon alapul. A taxonómia fő szerző elve a fordítási mód eredményeként keletkezett terminus transzparenciája, valamint a forrás- és a célnyelvi terminus közötti ekvivalencia természete. Másképpen fogalmazva, az alkalmazott kategóriák segítségével kimutatható a terminusok transzparenciájának esetleges változása, valamint azonosítható a terminológiai ekvivalencia típusa. A következőkben röviden áttekintjük az elemzésben használt fordítási módokat.

- Kölcsönzés: a forrásnyelvi terminus közvetlen átvételét jelenti. A kölcsönzés fogalma a kontaktnyelvészetből (Haugen 1950) és a fordítástudományból is ismert (Molina és Albir 2002) (pl. *subprime – subprime*). Gyakran előfordul, hogy a forrásnyelvi terminus jól illeszkedik a célnyelv fonológiai és morfológiai rendszerébe, vagyis könnyen kiejthető és jelentősebb módosítás nélkül ragozhatóvá válik. Ezt a jelenséget Newmark (1988) honosításnak nevezi (pl. *to short – shortol, portfolio – portfólió*).
- Hibrid fordítás: a célnyelvi alakulat egyik eleme kölcsönzéssel, míg a másik helyettesítéssel kerül a célnyelvbe (pl. *offshore fund – offshore alap*), vagyis a hibridizáció morfémaátvétellel és morfémahelyettesítéssel jár (Haugen 1950; Kontra 1981; Lanstyák 2006). A hibridizáció egyik altípusa a hibrid betoldás, amelyben a forrásnyelvi terminushoz a forrásnyelvi szövegben nem szereplő célnyelvi terminus kapcsolódik (pl. *subprime – subprime hitelek*).
- Tükörfordítás: olyan szó szerinti fordítás, amely a célnyelvben még nem szilárdult meg mint elfogadott ekvivalens (*bad loan – rossz hitel, valuation – értékelés*) (vö. Molina és Albir 2002).
- Megszilárdult ekvivalens: olyan terminus, amelyet a szótárak vagy a nyelvhasználók ekvivalensnek ismernek el (Molina és Albir 2002) (pl. *commission – jutalék*).
- Általánosítás: a célnyelvi terminus a fölérendelt fogalmat nevezi meg egy generikus vagy partitív kapcsolati rendszerben (vö. Klaudy 1999). Ez létrejöhet a forrásnyelvi terminus egyik tagjának kihagyásával is (pl. *prop trader – üzletkötő*).
- Konkretizálás: a célnyelvi terminus az alárendelt fogalmat nevezi meg egy generikus vagy partitív kapcsolatban (pl. *trade – barter*) (vö. Klaudy 1999).
- Moduláció: a nézőpont, a fókusz vagy a kognitív kategória megváltoztatása (pl. *can't get a bid for it – nem tudja eladni*) (Molina és Albir 2002).
- Diszkurzív fordítás: olyan egyszerű, ideiglenes ekvivalencia jön létre, amely a kontextuson kívül nem jelezhető előre (pl. *leverage – kilábal*) (Molina és Albir 2002).
- Kihagyás: a forrásnyelvi terminus hiányzik a célnyelvi szövegből (Klaudy 1999).
- Betoldás: a célnyelvbe olyan terminus kerül, amely nem szerepel a forrásnyelvben (pl. *Locust Fund – Locust Fund nevű alap*) (Klaudy 1999).

4. Az adatok és az elemzés módszere

Az elemzés nyelvi anyagát a *Tőzsdecápák: A pénz nem alszik* (2010) című játékfilmben előforduló angol–magyar terminuspárok alkotják a teljes diskurzus és a kontextus figyelembevételével. A választást a tartalom gazdasági-üzleti jellege indokolja. Jó eséllyel feltételezhető volt, hogy a szöveg tartalmaz elegendő termi-

nust a hipotézisalkotáshoz, ami a későbbiekben több hasonló tartalmú film kvantitatív vizsgálatának alapjául szolgálhat.

A szövegekben 211 olyan angol–magyar terminuspár található, amelyek a gazdasági-üzleti tárgykör fogalmait nevezik meg. Ezek között egyedi megnevezések is szerepelnek (pl. *Wall Street, FED* stb.), amelyeket az ISO 704:2009(E) szabvány külön csoportba sorol. A terminusok fordításában megfigyelhető tendenciák feltérképezése Microsoft Access adatbázis-kezelő program segítségével történt manuális adatbevitellel. Egy adott terminuspár annyiszor került az adatbázisba, ahányszor a szövegben szerepelt, mivel a közönség is több alkalommal szembesül vele. Ezt követte az adatok kódolása és másodkódolása nyelvész kolléga bevonásával a következő három szempont szerint: (1) fordítási mód, (2) ekvivalencia, (3) transzparencia.

A fordítási módok kódolása a 3.3 pontban bemutatott kategóriák alapján történt. Gyakran előfordul, hogy a célnyelvi terminus több fordítási mód kombinációjaként jön létre. Ezekben az esetekben azt vettük alapul, amellyel jobban megragadható a forrás- és a célnyelvi terminusok között keletkezett fogalmi viszony. A *securities fraud – csalás* terminuspár esetében például megfigyelhető, hogy az alakulat első tagjának kihagyása általánosabb terminust eredményez. A célnyelvi *csalás* terminus generikus, míg a forrásnyelvi *securities fraud* specifikus fogalomnak tekinthető. Ebben az esetben a fordítói műveletet nem kihagyásként, hanem általánosításként kategorizáltuk. A fordítói műveletet akkor kódoltuk kihagyásnak, ha a célnyelvi szövegben nem találtunk olyan megnevezést, amely bármilyen módon utalna forrásnyelvben szereplő fogalomra.

A második vizsgálati szempont a forrás- és a célnyelvi terminus közötti ekvivalencia jellegének megállapítása volt. A 3.1 pontban tárgyaltak szerint az angol–magyar terminuspárokat az ekvivalencia négy típusa szerint kódoltuk: (1) fogalmi ekvivalencia, (2) részleges ekvivalencia, (3) pragmatikai ekvivalencia és (4) zéró ekvivalencia. A terminuspárok ekvivalenciatípusok szerinti kódolása fényt derít arra, hogy a fordító mennyire törekedett a terminológiai pontosságra.

A harmadik vizsgálati szempont a transzparencia meghatározása volt. A transzparencia relatív fogalom, amely a pragmatika tárgykörébe vezet. Megítélése jelentős mértékben függ a közönség háttérismeretétől. Míg a szakemberek megértik a terminusokat, a laikus közönség előtt ezek fogalmi tartalma rejtve maradhat. Különösen igaz ez a kölcsönzésre, amelyet kódváltásként érzékelhet. Minél több ilyen terminus kerül a fordításba, annál idegenszerűbb, nehezebben értelmezhető célnyelvi szöveggel szembesül. A célnyelvi terminusok transzparenciáját egy átlagos műveltséggel rendelkező laikus közönség feltételezett háttértudása alapján határoztuk meg. Kétségtelen, hogy ez bizonyos mértékű szubjektivitást visz az elemzésbe, de ezt a dupla kódolással igyekeztünk ellensúlyozni.

A transzparencia kódolása két szempont szerint történt. Az első szempont egy lehetséges elméleti fordítást, míg a második a megvalósult fordítást vette figyelembe. Az elméleti lehetőség esetében azt vizsgáltuk, hogy a fogalmi ekvivalenciára való törekvés transzparens vagy intranszparens terminust eredményezne-e a cél-

nyelvben. Ezt elméleti transzparenciának neveztük. A megvalósult fordítás esetében a célnyelvi szövegben megjelenő terminus transzparenciáját határoztuk meg. Ezt megvalósult transzparenciának neveztük. Mindkét esetben azt a kérdést tettük fel, vajon tudná-e értelmezni a laikus közönség többsége az elméleti és a megvalósult fordítás eredményeként keletkezett terminust? Ha a válasz igen, akkor a terminust transzparensként, míg nemleges válasz esetén intranszparensként kódoltuk. Példaként vizsgáljuk meg a *leverage* terminus fordítását. A fogalmilag ekvivalens elméleti fordítás a *tőkeáttétel* lenne. A megvalósult fordítás azonban a *hitel* terminus. A laikus közönség többsége a *tőkeáttétel* fogalmát feltehetően nem ismeri, míg a *hitel* fogalmával tisztában van. Ennek alapján az elméleti fordítást (*tőkeáttétel*) intranszparensnek, míg a megvalósult fordítást (*hitel*) transzparensnek kódoltuk. Ezzel a módszerrel összehasonlítható a transzparens és intranszparens terminusok aránya az elméleti és a megvalósult fordítás dimenziójában. Másiképpen fogalmazva, ha a megvalósult transzparencia dimenziójában a transzparens terminusok aránya magasabb, mint az elméleti transzparencia esetében, akkor jó eséllyel feltételezhető, hogy a közönség könnyebben értelmezhető megnyilatkozásokkal szembesül.

Az adatok dupla kódolása egymástól függetlenül történt, majd az eredményeket összehasonlítottuk, az esetleges eltéréseket pedig tisztáztuk. A Cohen-féle kappta értékek a három vizsgált szempont esetében a következőképpen alakultak. Fordítási módok: $k=0,825$; transzparencia: $k=0,912$; ekvivalencia: $k=0,932$. A kódolók közötti megbízhatóságra vonatkozó értékek erős vagy majdnem tökéletes egyezést mutatnak. Ennek alapján biztonsággal kijelenthető, hogy az elemzési keret megbízható.

A tanulmányban használt példák filmbeli előfordulási helye a példák után található időközök (TC) segítségével azonosítható. Az első szám az órát, a második a percet, a harmadik pedig a másodpercet jelöli, amikor a megnyilatkozás elhangzott.

5. A vizsgálat eredménye

5.1 Megfeleltetési módok és ekvivalencia

A 1. táblázat a nyelvi mintában azonosítható fordítási módok, valamint az ezek eredményeként keletkezett ekvivalenciatípusok százalékos arányát mutatja be. A táblázatban szereplő *helytelen ekvivalens* azért került zárójelbe, mert ez nem tekinthető fordítási módnak, de a vizsgálatban ezt a jelenséget sem hagyhattuk figyelmen kívül.

1. táblázat
 Fordítási módok és ekvivalenciatípusok százalékos aránya

Fordítási mód	Ekvivalencia típusa		
kölcsönzés		10,42	
hibrid fordítás		4,74	
tükörfordítás	fogalmi ekvivalencia	5,69	64,45
megszilárdult ekvivalens		42,65	
betoldás		0,95	
általánosítás	részleges ekvivalencia	16,59	22,75
konkretizálás		6,16	
moduláció	pragmatikai ekvivalencia	1,89	4,26
diszkurzív fordítás		2,37	
kihagyás	zéró ekvivalencia	5,21	8,53
(helytelen ekvivalens)		3,32	

A fogalmi ekvivalencia, amely a vizsgált terminuspárok 64,45 százalékában mutatható ki, kölcsönzéssel, hibrid fordítással, tükörfordítással, megszilárdult ekvivalenssel és betoldással jött létre. A leggyakoribb fordítási mód a megszilárdult ekvivalens (42,65%). Ez eredményezhet olyan célnyelvi terminust, amelynek a fogalmi tartalma feltehetően csak szakemberek számára ismert (pl. *hedging – fedezeti ügylet; off the balance sheet – mérlegen kívüli*), vagy olyat, amely a köznyelvben is elterjedt (pl. *board – igazgatóság; bankruptcy court – csődbíróság*).

A fordító viszonylag magas arányban élt a kölcsönzés (10,42%) lehetőségével, amikor a célnyelvi szövegbe olyan forrásnyelvi terminus kerül, amelyet a laikus közönség jó eséllyel nem tud értelmezni (*short – shortol* [árfolyamesésre játszva fedezetlenül ad el]). Ha ehhez hozzáadjuk az olyan hibridfordításokat (4,74%), mint például a *credit default swap – kötvénykockázati swap*, akkor – a teljes mintára vetítve – a kódváltást, vagyis jelentős idegenszerűséget okozó célnyelvi terminusok aránya összesen 15,16 százalék. Ez azért különösen meglepő, mert ez a fordítási mód inkább a szakemberek számára készülő szövegekben figyelhető meg.

A tükörfordítások (5,69%), bár fogalmi ekvivalenciát hoznak létre, rejtett koherenciális problémákat okozhatnak, ugyanis a közönség nyelvi szinten érteni véli a terminust, de az adott tárgykörben nem tudja a megfelelő fogalomhoz kötni (pl. *bull – bika* [árfolyamemelkedésre játszó befektető, hosszjátékos]; *bear – medve* [árfolyamesésre játszó befektető, besszjátékos]). Bár a szakmai nyelvhasználatban számos tükörfordítás kezd megszilárdulni, vagyis ezek a terminusok bekerülnek

szótárakba és a szakemberek nyelvhasználatába (pl. *bikapiac*, *medvepiac* a gazdasági sajtónyelvből), a laikus közönség szempontjából ezeket még nem tekinthetjük a köznyelvben elterjedt, megszilárdult ekvivalenseknek.

Annak ellenére, hogy az audiovizuális fordításban az izokronia követelményeinek való megfelelés gyakran kizárja a betoldás műveletét, a nyelvi mintában mégis található erre néhány példa (0,95%): *Locust Fund – Locust Fund nevű alap*. Az egyedi megnevezés (*Locust Fund*) esetében a betoldás megkönnyíti a kontextuális értelmezést, arról informálva a közönséget, hogy pénzügyi befektetési alapról van szó.

A vizsgált terminuspárok 22,75 százalékában kimutatható részleges ekvivalencia általánosítás és konkretizálás eredményeként jön létre. Az általánosítás (16,59%) esetében a fordító a generikus (földréndelt) fogalmat nevezi meg. A jelenség jól illusztrálható a *stock – papír* terminuspárral. A forrásnyelvben a *stock* a részvényre, míg a célnyelvben a *papír* az értékpapírra utal. Az értékpapírok két fontos altípusa a kötvény és a részvény. A forrásnyelvi terminus a specifikus, míg a célnyelvi a generikus fogalmat nevezi meg.

Általánosítás létrejöhet az alakulat egyik elemének kihagyásával is, mint ahogy ezt a *prop trader – üzletkötő* terminuspár esetében láthatjuk. Érvelhetünk úgy, hogy a *prop trader az üzletkötő* egyik típusa, egész pontosan *saját számlára dolgozó üzletkötő*. Az általánosítás a rövidítések feloldásakor is szóba jöhet. Ez történt a *CFO – pénzügyes* terminuspár esetében. A rövidítés pontos fogalmi megfeleltetése (*pénzügyi igazgató*) olyan hosszú célnyelvi alakulatot eredményez, amely nem felel meg az izokronia követelményeinek.

A fogalmi rendszerben ellentétes irányban megvalósuló konkretizálás (6,16%), vagyis amikor a generikus forrásnyelvi terminusból specifikus célnyelvi terminus lesz, alacsonyabb arányban mutatható ki a mintában. A *loans are resetting – felmegy a kamat* (pontosan: változik a kamat) megnyilatkozás esetében a fordító a kamatváltozás egyik típusát jelölte meg. A konkretizálás betoldással is megvalósulhat, amikor a célnyelvi terminus egy elemmel bővül: *loss – árfolyamesés* (pontosan: esés, veszteség). Mindkét példa jól illusztrálja azt a jelenséget, amikor a célnyelvi közönség készen kapja azt, amit a forrásnyelvi közönség a kontextusból következtethet ki.

A 4,26 százalékban azonosítható pragmatikai ekvivalencia modulációval (1,89%) és diszkurzív fordítással (2,37%) jön létre. Ezek a fordítási módok viszonylag alacsony százalékban, csak néhány esetben jelennek meg a mintában. Az 1. példa a moduláció jelenségét szemlélteti.

(1) We don't want to **go public**.

Nem akarunk mi **befektetőket**. (TC: 1.10.37)

A forrásnyelvi terminus (*go public*) az eladás oldaláról (a cég részvényeit nyilvános tőzsdei forgalomba hozzák), míg a célnyelvi terminus a vétel (befektetők) oldaláról ragadja meg a valóságot. A forrás- és a célnyelvi fogalom között csupán asszocia-

tív kapcsolat fedezhető fel. Hasonló jelenség a diszkurzív fordítás, amikor előre nem jelezhető ekvivalencia jön létre, mint ahogy ezt a 2. példa szemlélteti.

- (2) Because you come into my office, **pitching** it to me.
Berontottál a munkahelyemre, **nekem estél**. (TC: 1.35.30)

A forrásnyelvi terminus értékesítési célzatú, agresszív prezentációra utal. A szakmai nyelvhasználatban általában nem fordítják, az angol terminus kezd megszilárdulni. A fordító azonban a köznyelvben elterjedt idiómával helyettesítette. A forrás- és a célnyelvi megnyilatkozás egyetlen közös pontja az agresszív fellépés. Ebben az esetben az ekvivalencia előrejelezhetetlen, ideiglenes természetét a regiszter- és stiláris váltás is alátámasztja. A fogalmi ekvivalencia hiánya ellenére mindkét fordítási mód esetében a forrás- és a célnyelvi közönség ugyanarra a következtetésre jut.

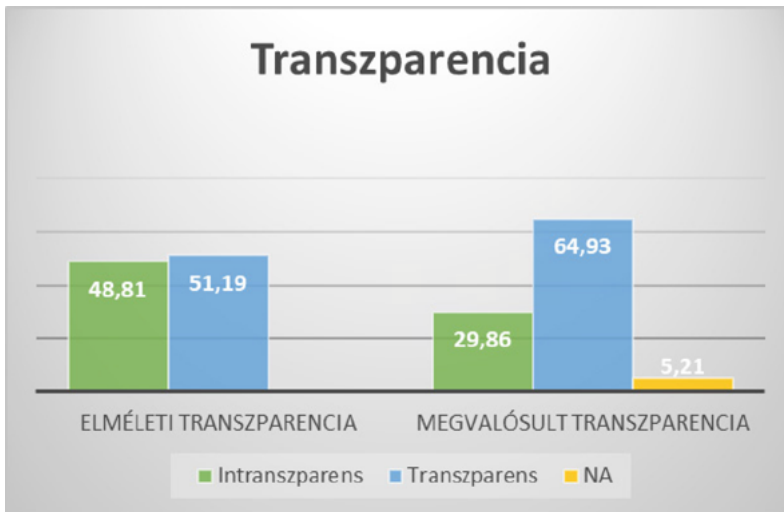
A zéró ekvivalencia, vagyis az ekvivalencia teljes hiánya a vizsgált terminuspárok 8,53 százalékát érinti. Ez vagy kihagyással, vagy pedig helytelen fordítással jön létre. A kihagyás (5,21%) egyrészt olyan komplex szakmai fogalmakat megnevező terminusok esetében figyelhető meg, amelyeket csak több lexikai egységet tartalmazó terminussal, körülírással vagy a forrásnyelvi elem megtartásával lehetne visszaadni (pl. *derivatives* [származékos pénzügyi termékek], *hedging* [fedezeti ügylet], *short* [fedezetlenül ad el]). Másrészt pedig olyan terminusok is kimeradnak, amelyekre létezik széles körben ismert ekvivalens (pl. *profit*, *stock*, *stake*). A valamilyen fordítási hibára visszavezethető helytelen ekvivalensek tárgyalása túlmutat a tanulmányban vizsgált kutatási kérdéseken, ezért ezekkel bővebben nem foglalkozunk.

5.2 A terminusok transzparenciájának változása

Az 1. ábra az elméleti és a megvalósult transzparencia arányát hasonlítja össze a nyelvi mintában. A 4. pontban tárgyaltak szerint az elméleti transzparencia a terminológiai szempontból lehetséges pontos fordításra, míg a megvalósult transzparencia a célnyelvi szövegben megjelenő terminus érthetőségére utal. Számos esetben előfordul, hogy az elméleti és a megvalósult transzparencia megegyezik, mivel a fordító a fogalmilag ekvivalens és egyben közérthető terminust választotta (pl. *acquire* – *felvásárol*).

1. ábra

Az elméleti és megvalósult terminustranszparencia százalékos aránya

Az elméleti transzparencia dimenziójában az intranszparens terminusok aránya 48,81, míg a transzparenské 51,19 százalék. Ez azt jelenti, hogy amennyiben a fordító minden esetben ragaszkodott volna a fogalmilag ekvivalens megfeleltetéshez, akkor a laikus célnyelvi közönség olyan szinkronszöveggel szembesült volna, amelyben a terminusok közel fele (48,81%) csak nehezen vagy egyáltalán nem értelmezhető. Ezzel szemben a megvalósult transzparencia esetében az intranszparens terminusok aránya 29,86, a transzparens terminusoké pedig 64,93 százalék. Az NA (5,21%) jelölés a kihagyásokra utal, ahol a transzparencia változása nem értékelhető. Összehasonlítva az elméleti fordítás eredményeként keletkezett intranszparens terminusokat arányát a valós fordítás eredményeként létrejött transzparens terminusok arányával (48,81% vs. 64,93%) azt tapasztaljuk, hogy a transzparens terminusok aránya több mint 16 százalékponttal magasabb. Ebből arra következtethetünk, hogy terminológiai szempontból a közönség – legalábbis részben – könnyebben értelmezhető megnyilatkozásokkal szembesül.

A kölcsönzés és a hibrid fordítás gyakran eredményez intranszparens terminusokat. A magyar szakmai nyelvhasználatban ugyan már elterjedt *shortol* (fedezet nélkül elad) és *subprime* (kockázatos jelzáloghitel) terminusok nemcsak hogy nem érthetőek a laikus közönség jelentős része számára, de a kódváltás érzetét is kelthetik, mint ahogy ezt a 3. példa szemlélteti.

(3) Churchill Schwartz was **shorting subprimes**?

A Churchill Schwartz **subprimekkel shortolt**? (TC: 1.30.03)

Hasonló hatást kelhetnek a hibrid fordítások, ahol az egyik elem kölcsönzéssel kerül a célnyelvi szövegbe. A 4. példában a hibrid alakulat (*toxikus subprime hitel*) kockázatos hitelekre utal, amelyeket jó eséllyel már nem fognak visszafizetni, ezért ez negatívan érinti a bank pénzügyi helyzetét.

- (4) The word is he is stuck with a ton of **toxic subprime debt** off the balance sheet.

Elterjedt, hogy egy tonna **toxikus subprime hitele** van mérlegen kívül. (TC: 0.14.30)

Előfordul, hogy a tükörfordítások intranszparens terminust eredményeznek, ha ezek kevéssé ismertek a köznyelvben (5. példa).

- (5) You know what they say. **Bulls** make money, **bears** make money, and the **pigs**, they get slaughtered.

Persze, ahogy a mondás tartja. A **bika** is hízik, a **medve** is hízik, a **disznót** azt levágják. (TC: 1.12.22)

A *bull* – *bika* és a *bear* – *medve* terminuspárt tükörfordításként kategorizáltuk. A célnyelvben jelentéskölcsönzés történt, mivel a tőzsde tárgykerében a terminusok különböző befektetői viselkedéseket neveznek meg. A *bika* árfolyam-emelkedésre, míg a *medve* árfolyamesésre spekulál. Az állatnevek és a tőzsdei befektetők közötti összefüggés metaforikus, a bika szarvával alulról felfelé támad, ami árfolyam-emelkedésre, a medve pedig a mancsával felülről lefelé támad, ami árfolyamesésre utal. A megnyilatkozásban szereplő harmadik állatnév (*pig* – *disznó*) nem terminusértékű, a pejoratív köznyelvi jelentése szerint kell értelmezni. A beszélő egy olyan szereplőre utal, aki csalással jutott előnyhöz. A célnyelvi terminusok használata értelmezési nehézségeket okozhat, mivel a fogalmi tartalmak és az azok közötti összefüggések ismerete nem várható el a laikus közönség többségétől.

Hasonló háttérismeret-hiány szabhat gátat a megszilárdult ekvivalensek értelmezésének, mint például a *fedezeti ügylet* (*hedging*) esetében, ami kockázatkorlátozó befektetési stratégiára utal (6. példa).

- (6) For at least two years they have been **hedging**.

Két éve nyomnak **fedezeti ügyleteket**. (TC: 1.30.18)

Célszerű azt is megvizsgálni, hogy a fordító hogyan kezeli azokat a terminusokat, amelyek esetében a fogalmi ekvivalens intranszparens terminust eredményezne (elméleti transzparencia). Ahogy erről már szó esett, az ilyen terminusok aránya a teljes mintában 48,81 százalék (l. 1. ábra). Az intranszparens terminusok 5,21 százalékát a fordító kihagyta, 35,92 százalékát pedig transzparens terminussal helyettesítette. Ez utóbbi adathalmazból kimutatható, hogy a transzparens terminusok leggyakrabban általánosítással jönnek létre (43,24%), amit a 7. példa szemléltet.

- (7) You put it in KZI share. You **leverage** it to the max.

Veszel rajta Keller Zabel papírokat. És még az arra felvett **hitelből** is. (TC: 0.50.27)

A *leverage* terminus fogalmilag ekvivalens elméleti fordítása az adott kontextusban a *tőkeáttétel* lenne. A célnyelvi szövegben azonban a *hitel* terminus szerepel. A *tőkeáttétel* és a *hitel* közötti fogalmi viszony felfogható úgy, hogy a *tőkeáttétel* a *hitel* egyik típusa. Ennek alapján a *hitel* a generikus (főlérendelt), a *tőkeáttétel* a specifikus (alárendelt) terminus. Megállapítható, hogy az általánosabb célnyelvi terminus, bár terminológiai szempontból pontatlan, a köznyelvből jól ismert, s ezért könnyebben érthető a közönség számára.

A diszkurzív fordítás szintén a jobb érthetőség irányába mutat (8. példa).

- (8) You know, I should tell you **due diligence**.

De nem akarom, hogy **zsákbamacskát** vegyél. (TC: 0.28.07)

A főszereplő, mielőtt megkéri a barátnője kezét, elmondja neki, hogy tönkrement. A forrásnyelvben használt *due diligence* terminus *auditálást, átvilágítást* jelent. A szakmai nyelvhasználat a szereplő karakterisztikájához tartozik, aki még a magánéletben is a pénzügyi nyelv terminusait használja. A célnyelvi *zsákbamacska* kifejezés ideiglenes, előre nem jelezhető ekvivalenciát hoz létre. Jobban érthető és jobban is illeszkedik a célnyelvi szövegbe, mint az *átvilágítás*, ugyanakkor elvész az a dramaturgiai hatás, amikor a nyelvhasználat utal a nyelvhasználóra, s ezzel együtt a keserű humor és irónia forrásává válik.

Egyéb megoldások a transzparensőbb célnyelvi terminusokra a moduláció (1. 1. példa), a hibrid fordítás (*subprime – subprime hitelek*) és a megszilárdult ekvivalenssel történő helyettesítés (*R&D – kutatás, fejlesztés*).

A helytelen ekvivalensek szintén transzparens terminusokat eredményeznek, de félrevezetőek, mert az így keletkező terminuspár eltérő fogalmakat nevez meg, amelyek között semmilyen kapcsolat nem azonosítható (pl. *over-the-counter trade – ügy; helyesen: tőzsdén kívüli forgalom*).

A fordítónak azt is fel kell ismernie, hogy a transzparenciára való törekvés nem mindig indokolt. Előfordul, hogy a jelenet dramaturgiája éppen arra irányul, hogy a szereplő ne értse a szakmai tartalmat, mint ahogy a 9. példában látható rövidítések esetében.

- (9) They got all these fancy names for trillions of dollars of credit. **CMOs, CDOs, SIVs, ABSs**. I honestly think there's maybe 75 people in the world who know what they are.

És kitaláltak szép neveket a sok-sok billió dollárnyi hitelnek. **CMO, CDO, SIV, ABS**. Meggyőződésem, hogy kb. 75 ember van az egész világon, akik tudják, hogy mik ezek. (TC: 0.30.44)

A következő kérdés annak feltárása, hogy vajon a terminológiai transzparenciát a jobb érthetőségre való törekvés motiválja, vagy pedig a fordító a szinkronitás követelményeinek kívánt megfelelni, a transzparencia véletlen vagy másodlagos szempont volt. Az elméletileg intranszparens terminusok adathalmazában kimutatható, hogy ezek helyett a fordító 35,92 százalékban transzparens terminusokat használt. Az utóbbi adathalmaz 72,97 százalékában a fogalmilag pontos fordítás is megfelelné az izokronia követelményeinek. Illusztrációként vizsgáljuk meg a 10. példát.

(10) We don't really want to **go public**.

Nem akarunk mi **befektetőket** (TC: 1.10.37).

A fogalmilag pontos fordítás a következő: *Nem akarunk mi tőzsdére menni*. A *go public* terminus a tőzsde tárgykörében arra utal, hogy a cég részvényeit tőzsdei forgalomba hozzák, vagyis a befektetők vásárolhatnak belőle. Ez a tőkeszerzés egyik szokványos módja, hátránya azonban, hogy a tulajdonrészek idegen kezekbe kerülnek. A terminológiai pontos elméleti fordítás (*tőzsdére menni*) megfelel az izokronia követelményeinek, hiszen ugyanúgy öt szótag, mint a fordítói megoldás (*befektetőket*). Annak ellenére, hogy a célnyelvi szövegben szereplő terminus (*befektetőket*) fogalmilag nem ekvivalens (befektetőket nemcsak nyilvános tőzsdei bevezetéssel lehet szerezni), a fordító feltehetően azért döntött emellett, mert a fogalmi ekvivalens helyes értelmezése jelentősebb kognitív terhet rótt volna a laikus közönségre.

Az adatok elemzése alapján tehát az a tendencia rajzolódik ki, hogy a célnyelvi szöveg nem egyszerűen a szinkronitás követelményeinek való megfelelés miatt vált transzparensbé, hanem azért, mert a fordító tudatosan vagy tudat alatt helyenként törekedett arra, hogy jobban érthető célnyelvi szöveget hozzon létre. Ennek ára a terminológiai pontosság, ami viszont nem feltétlenül kérhető számon egy játékfilm fordításán.

6. Terminológiai konzisztencia

A szakfordításban kiemelt jelentőséggel bír a terminológiai konzisztencia, vagyis a szakfordítónak azon törekvése, hogy egy adott fogalom megnevezésére mindig ugyanazt a terminust használja, lehetőleg kerülje a szinonimákat. Ez biztosítja a szövegkohéziót, ugyanis több szinonima használata esetén nem biztos, hogy a közönség felismeri, hogy a terminusok ugyanazt a fogalmat nevezik meg. Így nemcsak a kohézió sérülhet, hanem a szövegérthetőség is (Fischer 2012). Felmerül a kérdés, hogy a terminológiai konzisztencia lényeges szempont-e a játékfilmek fordításában.

A szakmai közegben játszódó filmekben érdemes különbséget tenni a cselekményspecifikus és a hangulatkeltő terminusok között. A cselekményspecifikus

terminusok kulcsfontosságúak a cselekmény megértése szempontjából, míg a hangulatkeltő terminusok a nyelvi humor, az irónia forrásai, vagy a szereplők nyelvhasználatát tükrözik, de nem befolyásolják a cselekmény követhetőségét.

A vizsgált film cselekménye egy tőzsdei spekuláció köré épül. A Keller Zabel Investments befektetési bank üzletkötője jelentős bónuszt kap. Arra számít, hogy a bank részvényárfolyama emelkedni fog, így nemcsak a bónusz összegéből, de még hitelből is vásárol a saját cége részvényeiből. A rivális befektetési bank arra spekulál, hogy a Keller Zabel árfolyama esni fog, ezért magas piaci áron olyan Keller Zabel részvényeket ad el későbbi teljesítésre, amelyek még nincsenek a birtokában. A hasonló határidős ügyleteknél az eladásra szánt részvényeket csak egy későbbi időpontban kell a vevő rendelkezésére bocsátani. Mikor a Keller Zabel árfolyama jelentősen csökken, alacsony árfolyamon felvásárolja a részvényeket, majd az előre rögzített magas árfolyamon eladja őket, s ezzel számottevő nyereségre tesz szert, míg azok, akik árfolyam-emelkedésre spekuláltak, jelentős veszteséget könyvelnek el.

Ahhoz, hogy a közönség megértse a cselekményt, három kulcsterminus ismerete szükséges: *to short*, *leverage* és *margin*. A terminológiaiailag pontos fordítással a terminusok fogalmi tartalma valószínűleg rejtve marad a laikus közönség előtt: *rövidre ad el* vagy *shortol*, *tőkeáttétel*, *margin* vagy *fedezet*. Vizsgáljuk meg a kulcsterminusok fordítását.

A *short* terminus a forrásnyelvi szövegben hétszer fordul elő. A fordító hatszor kölcsönzéssel megtartotta (*shortol*), egy alkalommal pedig kihagyta. Feltehetően azért nem tette transzparenssé a terminust, mert nem talált olyan közismert célnyelvi terminust, amely akár részlegesen is megfelelné a bonyolult tranzakciót megnevező forrásnyelvi terminusnak: árfolyamesésre játszó fedezetlen részvényeladás, majd ennek megvásárlása alacsonyabb áron. Az egységes fordítás ellenére az idegen terminus értelmezése nehézségekbe ütközik, ez pedig negatívan befolyásolja a cselekmény követhetőségét.

A *leverage* terminus arra utal, hogy egy befektetést részben vagy egészben hitelből finanszíroznak a magasabb megtérülés reményében. Hasonló hitelek vezettek a 2008-ban bekövetkezett hitelválsághoz, amikor a hitelfelvevők nem tudták visszafizetni az ingatlanhiteleket, a bankok pedig sorra mentek csődbe. A terminus hatszor fordul elő a szövegben három különböző fordítással: *hitel*, *kölcsön*, *tőkeáttétel*.

(11) Putting 50% **leverage** on toxic debt made them true.

A toxikus hitelekre felvett 50%-os **kölcsön**, az tette igazgá. (TC: 0.50.14)

(12) We take a buck, we shoot it full of steroids, and we call it **leverage**.

Fogunk egy dollárt, telenyomjuk szteroidokkal, kész a **tőkeáttétel**. (TC: 0.32.03)

A 11. példában a fordító a transzparens *kölcsön* terminust használta, amely értelmezhető a laikus közönség számára is, a 12. példában használt *tőkeáttétel* szaksze-

rűbb, de intranszparens a speciális pénzügyi háttértudással nem rendelkezők számára. A *hitel/kölcsön* és a *tőkeáttétel* terminusok váltakozása a célnyelvi szövegben terminológiai zavarhoz vezethet, ugyanis a közönség nem biztos, hogy felismeri, hogy a szinonimák ugyanarra a fogalomra utalnak. Ezzel sérül a terminológiai konzisztencia, a szövegkohézió és a koherencia is.

A *margin* fogalma olyan hitelt foglal magában, amelyet a brókercég bocsát a befektető rendelkezésre, hogy nagyobb értékben vásárolhasson értékpapírokat, mint amennyi forrás a rendelkezésére áll, az ügyfél számláján lévő értékpapírokat pedig fedezetként kezeli. A befektetői szakma a *margin* terminust átvette az angol nyelvből, de megtalálhatók a *fedezet* vagy *letét* ekvivalensek is. A szövegben a *margin* háromszor fordul elő *kölcsön*, *fedezet* és *margin* fordítással.

- (13) You are gonna owe, you know. Not just the buck, but the **margin**, too. We're talking another...
Lemész mínuszba. Elmegy a milliód, és a **kölcsön** miatt lesz még... (TC: 0.16.42)
- (14) Take the haircut and sell. You're on a 50% **margin** buddy. I can still get you out now at a total loss, but at least you won't owe.
Nyelj egy nagyot és add el. 50% a **fedezeted**. Most még úgy hozlak ki, hogy mindened elmegy, de legalább nem tartozol. (TC: 0.15.40)
- (15) I guess, this is **on margin**.
Legyen **hitel margin ügylet**. (TC: 35.30)

A 13. példában a fordító a forrásnyelvi terminust transzparensé tette, hiszen biztonsággal állítható, hogy az általánosabb *kölcsön* szót a laikus közönség is megérti. A 14. példában a megszilárdult ekvivalenst használta. A *fedezet* terminus hallatán a közönség olyan pozitív fogalomra asszociálhat, amely segít a befektetőnek elkerülni a nagyobb veszteséget. Valójában azonban a *fedezet* a hitelre utal, vagyis ha nem adja el a részvényeket időben, akkor nemcsak hogy mindent elveszít, hanem még tartozása is lesz. A terminusválasztás megváltoztathatja a célnyelvi beszélői szándékot. Míg a forrásnyelvi beszélő figyelmeztet (Add el a részvényeket, különben még adósságod is keletkezik), a célnyelvi közönség arra a következtetésre juthat, hogy a beszélői szándék a hallgató megnyugtatója vagy tanács (Ne aggodj, add el részvényeket, úgyszint van 50% fedezeted.) Másképpen fogalmazva, a megszilárdult ekvivalens, bár használata szakszerű, megváltoztathatja a beszédaktus típusát a mélyebb háttértudással nem rendelkező közönség értelmezésében.

A 15. példában szereplő betoldás látszólag redundáns, hiszen a fordító kétszer kódolta ugyanazt a fogalmat. A *hitel* és a *margin* ugyanarra a tartalomra utal, vagyis a *hitel* részben megismétli a *margin* fogalmát, így az intranszparens *margin* ki is maradhatott volna. A fordítói szándék itt feltehetően kettős: a *hitel* érthetővé teszi a megnyilatkozást, a *margin* pedig a szereplő beszédmódját tükrözi, vagyis

egy olyan üzletemberét, aki a mindennapi társalgásban is hajlamos szaknyelvet használni saját maga fontosságának hangsúlyozására, vagyis ebben a példában a terminus hangulatkeltő funkciója kerül előtérbe. A 11–12. példákhoz hasonlóan a szinonim terminusok használatával sérülhet a szövegkoherencia.

A terminusok transzparenciájának vizsgálata felvet egy másik fontos kérdést is. Vajon a megnyilatkozásban megfigyelhető lokális terminustranszparencia hozzájárul-e a szövegszintű globális transzparenciához, vagyis a teljes cselekmény jobb érthetőségéhez? Az adatok kvalitatív vizsgálata azt mutatja, hogy ez nem minden esetben van így. Például a *securities fraud – csalás* (pontosan: értékpapír-csalás) terminuspár esetében a forrásnyelvi alakulat első tagjának kihagyása viszonylag könnyebben értelmezhető célnyelvi terminust eredményez. Ez azonban csak az adott megnyilatkozásra igaz, ugyanis a cselekmény globális érthetősége szempontjából fontos információ, hogy értékpapírokkal, pontosabban részvényekkel elkövetett tőzsdei manipulációról van szó.

7. Konklúzió

A vizsgálat kimutatta, hogy a terminusok megfeleltetésben a leggyakrabban alkalmazott fordítási mód a megszilárdult ekvivalenssel történő fordítás. Ez az eredmény várható volt, hiszen a filmben használt legtöbb gazdasági-üzleti terminusnak létezik célnyelvi ekvivalense. A megszilárdult ekvivalens a közönség háttértudásától függően eredményezhet transzparens és intranszparens terminusokat. Meglepő azonban, hogy a kölcsönzés bizonyult a második leggyakoribb fordítási módnak. Ezek aránya a hibrid fordításokkal együtt több mint 15 százalékot tesz ki. Ezzel olyan intranszparens terminusok kerülnek a célnyelvi szövegbe, amelyek a kódváltás érzetét keltik, s ezzel jelentős idegenszerűséget okoznak a diskurzusban, és nehezítik a cselekmény követhetőségét.

A mintában azonosított fordítási módok különböző ekvivalenciaviszonyokat hoznak létre. Az esetek több mint 22 százalékában csak részleges ekvivalencia fedezhető fel a forrás- és a célnyelvi terminusok között, ami nagyobb részben az általánosítás, kisebb részben a konkretizálás következménye. A moduláció és a diszkurzív fordítás pragmatikai ekvivalenciát hoz létre. A zéró ekvivalencia, vagyis a nem ekvivalens terminusok a kihagyásokkal együtt meglepően magas, 8,53 százalékos arányt képviselnek a mintában. Összességében a fogalmilag nem teljesen ekvivalens vagy nem megfelelő megfeleltetések a kihagyásokkal együtt a vizsgált terminusfordítások több mint 35 százalékát teszik ki.

A fordító az intranszparens terminusok közel 36 százalékát transzparens terminusokkal helyettesítette. Ezek használatát túlnyomó részben nem a szinkronitás követelményeinek való megfelelés motiválja, hanem a szöveg jobb érthetőségére való törekvés. A célnyelvi közönség terminológiai szempontból részben könnyebben értelmezhető, de pontatlanabb szöveggel szembesül. Előfordul, hogy a transzparens, de pontatlan terminusok használata csak lokálisan, azaz a megnyilatkozás

szintjén biztosítja a jobb érthetőséget, globálisan, vagyis a teljes cselekmény megértésében zavart kelt. Az ugyanazt a fogalmat megnevező szinonimák változtatása szintén terminológiai zavart idéz elő, s ez negatívan érinti a cselekmény követhetőségét.

A hangulatkeltő terminusok a szakmai kontextust reprodukálják, a szereplők karakterisztikájának részévé és a humor forrásává válnak. Érthetőségük nem minden esetben szükséges, sőt egyes esetekben a film dramaturgiája azt diktálja, hogy maradjanak homályosak. A cselekményspecifikus terminusok azonban kulcsfontosságúak a cselekmény követhetősége szempontjából. Előfordulnak olyan komplex fogalmakat megnevező kulcsterminusok, amelyek transzparens átültetése csak több szóval vagy körülírással lehetséges, ami azonban nem mindig felel meg a szinkronitás követelményeinek. Ezekben az esetekben az audiovizuális fordító feladata olyan kreatív megoldást találni, amely megfelel a transzparencia és a szinkronitás kettős kihívásának.

Köszönetnyilvánítás

Köszönetemet fejezem ki Dr. Huszár Erikának, a Budapesti Gazdasági Egyetem Külkereskedelmi Kar Nemzetközi Üzleti Szaknyelvek Tanszék adjunktusának, hogy az adatok másodkódolását elvégezte.

Irodalom

- Arntz, R. 1993. Terminological Equivalence and Translation. In: Sonneveld, H. B., Loening, K. L. (eds) *Terminology. Applications in Interdisciplinary Communication*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. 5–19. DOI: <https://doi.org/10.1075/z.70>.
- Bestué, C. 2005. La traducción de la terminología legal en la película Saving Grace. *Lextra* No. 1. 43–55. DOI: <http://www.lextra.uji.es/papers/2005/Bestue05.pdf> (letöltve: 2021. március 3.).
- Cabré, M. T. 1999. *La terminología: representación y comunicación*. Barcelona: IULA.
- Espasa, E. 2004. Myths about documentary translation. In: Orero, P. (ed.) *Topics in Audiovisual Translation*. Amsterdam: John Benjamins, 183–197. DOI: <https://doi.org/10.1075/btl.56>.
- Felber, H. 1984. *Terminology Manual*. International Information Centre for Terminology. Paris: Unesco and Infoterm.
- Fischer M. 2012. Elméleti és módszertani adalék a terminológia oktatásához. *Fordítástudomány* 14. évf. 2. sz. 5–29.
- Franco, E., Matamala, A., Orero, P. 2010. *Voice-over Translation. An Overview*. Bern: Peter Lang. DOI: <https://doi.org/10.3726/978-3-0351-0098-3>.
- Haugen, E. 1950. The analysis of linguistic borrowing. *Language* Vol. 26. No. 1. 210–231. DOI: <https://doi.org/10.2307/410058>.
- ISO 704:2009(E). *Terminology work – Principles and methods*. ISO.
- Klaudy K. 1999. *Bevezetés a fordítás gyakorlatába*. Budapest: Scholastica.

- Kontra, M. 1981. *A nyelvek közötti kölcsönzés néhány kérdéséről, különös tekintettel „elangolosodó” orvosi nyelvünkre*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Lanstyák, I. 2006. *Nyelvből nyelvbe. Tanulmányok a szókölcönzésről, kódváltásról és fordításról*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.
- León, B. 2007. *Science on Television. The Narrative of Scientific Documentary*. Luton: Panteneto Press.
- Lozano, D., Matamala, A. 2009. The translation of medical terminology in TV fiction series: the Spanish dubbing of ER. *Vigo International Journal of Applied Linguistics* Vol. 6. 73–87.
- Matamala, A. 2009a. Translating documentaries: from Neanderthals to the Supernanny. *Perspectives. Studies in Translatology* Vol. 17. No. 2. 93–107. DOI: <https://doi.org/10.1080/09076760902940112>
- Matamala, A. 2009b. Main Challenges in the Translation of Documentaries. In: Diaz-Cintas, J. (ed.) *New Trends in Audiovisual Translation*. London: Multilingual Matters. 109–120. DOI: <https://doi.org/10.21832/9781847691552>
- Matamala, A. 2010. Terminological challenges in the translation of science documentaries: A case-study. *Across Languages and Cultures* Vol. 11. No. 2. 255–272. DOI: <https://doi.org/10.1556/Acr.11.2010.2.7>
- Molina, L., Albir, A. H. 2002. Translation Techniques Revisited: A Dynamic and Functional Approach. *Meta* Vol. 47. No. 2. 498–512. DOI: <https://doi.org/10.7202/008033ar>
- Newmark, P. 1988. *Approaches to translation*. Hertfordshire: Pentice Hall.
- Nida, E. A. 1964. *Towards a Science of Translating with Special Reference to Principles and Procedures Involved in Bible Translating*. Leiden: E.J. Brill.
- Urvansteva, M. V. 2018. Problems of Interpretation of Medical Terminology in Audiovisual Translation. In: Poljankinoj, S. J. (ed.) *Urgent Problems of Modern Society*. Novoszibirszk: NGTU. 133–138.
- Vinay, J. P., Dalbernet, J. 1995. *Comparative stylistics of French and English: A methodology for translation*. Amsterdam: John Benjamins. DOI: <https://doi.org/10.1075/btl.11>.
- Weisshaupt, N. 2017. The challenge of dubbing bird names: shifts of meaning and translations strategies used in the German version of the Big Year. *JoSTrans. Journal of Specialized Translation* Issue: 28. 189–204. https://www.jostrans.org/issue28/art_weisshaupt.pdf (letöltve: 2021. 03. 25.).

Filmográfia

- Ally McBeal. 1997–2002. 20th Century Fox.
- Criminal Minds (Gyilkos elmék). 2005–2020. CBS Television Distribution.
- E.R. (Vészhelyzet). 1994–2009. Warners Brothers.
- House M. D. (Dr. House). 2004–2012. NBC Universal.
- Saving Grace (Fübenjárom bűn). 2000. 20th Century Fox.
- The Big Year (Vad évad). 2011 20th Century Fox.
- Wall Street (Tőzsdecápák). 1987. 20th Century Fox.
- Wall Street: Money Never Sleeps (Tőzsdecápák: A pénz nem alszik). 2010. 20th Century Fox.